

Віталій Андрєєв,

професор кафедри історії України
Київського університету
імені Бориса Грінченка,
доктор історичних наук, професор,
Київ, Україна

e-mail: v.andrieiev@kubg.edu.ua.
ORCID iD: 0000-0003-1830-0629

Vitaliy Andryeyev,

Professor of the Department of Ukraine's History,
Borys Grinchenko Kyiv University,
PhD Hab. in History, Professor,
Kyiv, Ukraine

Світлана Андрєєва

старша наукова співробітниця
кафедри української літератури,
компаративістики і гринченкознавства
Інституту філології
Київського університету
імені Бориса Грінченка,
кандидатка історичних наук, доцентка,
Київ, Україна

e-mail: ss.andrieieva@kubg.edu.ua
ORCID iD: 0000-0001-6082-064X

Svitlana Andryeyeva,

Senior Researcher of the Department
of Ukrainian Literature,
Comparative Studies and Grinchenko Studies,
Institute of Philology,
Borys Grinchenko Kyiv University,
PhD (History), Associate Professor,
Kyiv, Ukraine

Олександр Каряка

молодший науковий співробітник
відділу «Польовий комітет»
Інституту археології
Національної академії наук України,
кандидат історичних наук,
Київ, Україна

e-mail: akarjaka@ukr.net
ORCID iD: 0000-0003-3066-3641

Oleksandr Kariaka,

Junior Researcher of the Department of Field
Committee,
Institute of Archaeology,
National Academy of Science of Ukraine,
PhD in History,
Kyiv, Ukraine

**Михайло Бернов як піонер пішохідного туризму:
подорож Іспанією та Алжиром
(Частина I. Іспанія. Листопад 1893 р. — лютий 1894 р.) ***

У статті розглянуто діяльність Михайла Бернова як одного із засновників пішохідного туризму у Російській імперії та Європі, його роль у розвитку комунікації між народами, суспільну актуалізацію знань про світ у численних публікаціях. У першій частині цієї розвідки реконструйовано маршрут подорожі М. Бернова з Франції до Іспанії, а далі — Іспанією, Алжиром і Сахарою 1893–1894 рр. на основі його «подорожніх записок» «Испания, Алжир и Сахара» (Санкт-Петербург, 1899) і відомостей періодики. Зроблено висновок, що щирий інтерес і повага до місцевих традицій, ґрунтовні знання дозволили М. Бернову створити у своїх записках широке різнобарвне полотно життя Іспанії й народу цієї країни кінця XIX ст., зафіксувати особливості національної культури та характеру.

Ключові слова: Бернов М.О., Іспанія, Алжир, Сахара, пішохідний туризм, подорожні записки.

---

* Ця публікація є першою частиною дослідження і присвячена мандрівці М. Бернова по Іспанії. Другу частину, про подорож Алжиром та Сахарою, планується вмістити в наступному номері журналу.

Mykhailo Bernov as a Pioneer of Hiking Tourism: Travel through Spain and Algeria (Part I. Spain. November 1893 — February 1894)

This article considers the formation of hiking in the Russian Empire and Europe in the late 19th century. Its socio-cultural context is also defined. Particular attention is paid to the person of Mykhailo Bernov as one of the founders of hiking in the Russian Empire and Europe and his multifaceted activities in the development of communication between peoples, social actualization of knowledge about the world. Biography, information about popularization activity and publishing activity of Mykhailo Bernov are also given.

In the first part of this study, the route of Mykhailo Bernov's journey from France to Spain, and then through Spain, Algeria and the Sahara in 1892–1893, was reconstructed on the basis of his "travel notes" "Spain, Algeria and the Sahara" (St. Petersburg, 1899) and periodical data.

Mykhailo Bernov left detailed descriptions of nature, countryside and major cities of Spain, monuments of history, culture and art, accompanied by historical excursions, interpretation of their own names. Special attention is paid to the peculiarities of Spanish opera and theatrical life.

It is concluded that sincere interest and respect for local traditions, thorough general training allowed Mykhailo Bernov to create in his notes a broad and colourful canvas of life of the country and people of Spain in the late 19th century, to capture the features of national culture and character. Bernov's "travel notes" are based on direct communication with the Spanish common people, representatives of the elite and the administration, acquaintance with folk culture, examples of high art and literature. In his notes he makes comparisons of Spanish people with other nations. Bernov tried to understand Spain and its people, sought common socio-cultural features and values, and explained the features of "otherness" by nature, religion, state foundations, the course of history, and so on.

Mykhailo Bernov's notes on his travels in Spain as a source, in our opinion, contain a lot of useful and interesting information for researchers on the history of hiking, monuments, archaeology, ethnography, etc.

Key words: Mykhailo Bernov, Spain, Algeria, Sahara, hiking, travel notes.

Із розвитком туризму в ХХІ ст. змінюються суспільні функції цього явища. Все більше його розуміємо як соціокультурний феномен і фактор зближення народів, мирного діалогу, ознайомлення з історичною та культурною спадщиною світової цивілізації, метод фізичного й духовного вдосконалення людини. Сьогодні туризм виступає як засіб пізнання та спілкування з культурою та природою окремих регіонів світу (Опанасюк Н.А., 2018).

Піші подорожі, паломництво чи мандрівний спосіб життя здавна практикувалися в історії людства. Становлення пішохідного туризму, у сучасному розумінні, відбувається у модерну добу. Саме цей вид дозвілля, на наш погляд, як раніше, так і зараз, є найбільш пізнавальним і надає можливість безпосереднього знайомства з етнокультурними особливостями, повсякденним життям, світосприйняттям різних народів, а також відвідування найпривабливіших куточків природи.

Сплеск туризму, зокрема міжнародного, в Російській імперії у другій половині ХІХ ст. був спричинений багатьма факторами: лібералізацією політичної системи й соціально-економічними змінами у пореформений час, формуванням середнього класу з його матеріальними можливостями та інтелектуальними потребами,

розвитком транспортної та туристичної інфраструктури, виникненням великих колоніальних імперій, які не лише підкорювали, але й вивчали найвіддаленіші куточки планети, створенням єдиного світового економічного простору тощо.

Утім на теренах Російської імперії лише на початку ХХ ст. стали виходити ґрунтовні путівники («супутники туриста») з окремих регіонів Західної Європи. Вони були інформативними, добре ілюстрованими, містили карти, найдрібніші плани міст, переліки готелів, музеїв, пам'яток, садово-паркових ансамблів і деталі курортного сервісу (Устименко Л.М., Афанасьєв І.Ю., 2005. С. 145–146). До того часу основним джерелом відомостей про туристичний потенціал Європи, а особливо Азії та Африки, були розповіді та популярні публікації мандрівників, котрі першими відправилися до далеких країв. Якщо з курортами й пам'ятками таких країн, як Італія, Франція, Німеччина, публіка була добре ознайомлена, то Іспанія, що існувала, так би мовити, дещо окремо від Європи, залишалася маловідомою.

Протягом ХVІІІ — на початку ХІХ ст. Іспанію відвідували переважно у службових справах дипломати, військові та чиновники Російської імперії. У ХІХ ст. країна приваблює значно більшу кількість мандрівників у пошуках нових вражень і творчого натхнення — письменників,

поетів, художників, музикантів, театральних діячів, вчених. Серед них такі знані особи: П. Потьомкін, С. Рум'янцев, Ф. Булгарін, К. Брюлов, М. Бестужев, І. Муравйов-Апостол, С. Волконський, І. Айвазовський, М. Глінка, В. Боткін, І. Рєпін, В. Немирович-Данченко, О. Головін, Д. Григорович, О. Веселовський, К. Кустодієв, В. Верещагін, Д. Мордовець, К. Скальковський, К. Коровін, К. Бальмонт, Д. Менделєєв, Л. Мечников, І. Мечников, А. Ефрон, В. Сидоров, М. Бернов та ін. Більшість із них залишила свої враження про Іспанію на сторінках записок, нарисів, листів, щоденників і мемуарів. Російські мандрівники уявляли Іспанію як романтичну й, навіть, казкову країну з доброзичливим, гостинним народом, який має багато спільного з росіянами (Гинько В., 2012).

Наприкінці 1980-х — на початку 1890-х рр. було здійснено подорожі Іспанією двома вже відомими у цей час мандрівниками, котрі мали за мету створити не фрагментарні, а узагальнюючі уявлення про Іспанію та познайомити з нею російськомовного читача.

Найбільш швидким і зручним видом транспорту — залізницею — вирушив туди Василь Михайлович Сидоров (1843–1903). Подорож розпочалася у вересні 1889 р. за маршрутом: Сан-Себастьян — Бургос — Мадрид — Ескоріал — Кордова — Гранада — Малага — Танжер — Кадіс — Севілья — Толедо — Сарагоса — Барселона (Сидоров В., 1892).

Михайло Олександрович Бернов (1864–1927?) обійшов Іспанію пішки (листопад 1893 р. — лютий 1894 р.) (Бернов М., 1899). Це дозволило йому не лише описати пам'ятки мавританської та християнської старовини, вже достатньо висвітлені на той час, а й відвідати найвіддаленіші куточки країни, безпосередньо поспілкуватися з народом, відчувати його «душу», побачити звичаї та повсякденне життя. Саме формат пішохідного туризму дозволив йому познайомитися самому і ознайомити своїх читачів з картиною чужого світу, зафіксувати й верифікувати поширені стереотипи про інші країни та народи, а жанр подорожніх заміток надавав його творам яскравості, емоційності та широти викладу.

На жаль, особа М. Бернова та його багатогранна діяльність, внесок у розвиток туризму й комунікації між народами, суспільну актуалізацію знань про світ не знайшли належного висвітлення у науковій літературі.

Мета цієї роботи — розглянути постать М. Бернова, надати біографічні відомості про нього як одного із зачинателів і промоутерів пішохідного туризму в Російській імперії та Європі наприкінці XIX ст., визначити його внесок у популяризацію цього виду подорожей та ознайомлення широкого загалу з життям, історією та культурою різних народів.

У першій частині цього дослідження реконструйовано маршрут М. Бернова з Франції до Іспанії, а далі Іспанією, Алжиром і Сахарою; висвітлено перебування мандрівника у французьких Піренеях, Іспанії та морську подорож до Алжиру.

Рис. 1. М. Бернов. Фото середини 1890-х рр. (Бернов М.А. 1896)

Михайло Олександрович Бернов походив з давнього російського дворянського роду (рис. 1). Народився він 21 вересня 1864 р. поблизу Тифлісу у родині генерала Олександра Миколайовича Бернова (1825–1876). Мати (уроджена фон Бок) була жінкою освіченою та приділяла багато уваги вихованню та домашній освіті дітей. Бернови захоплювались літературою та мистецтвом, батько навіть випробовував себе на ниві письменства й публікувався під псевдонімом «Бобренєв». У родині всіляко заохочували літературні зацікавлення дітей — видавали свій рукописний журнал, в якому десятирічний Михайло публікував свої перші вірші та оповідання. Батько придбав йому в Петербурзі повну бібліотеку визначних російських і низки іноземних письменників.

Якийсь час родина мешкала у Варшаві за місцем служби батька. У 1876 р., після його смерті, Михайла віддали до І Санкт-Петербурзької військової гімназії. По її закінченні він вступив до московського 3-го Олександрівського військового училища. Тут був надзвичайно потужний викладацький склад і курсантам надавали фундаментальні знання з різних, зокрема й гуманітарних, дисциплін (приміром, історію викладав проф. В. Ключевський). М. Бернов не лише літературні заняття й вважався одним з найкращих учнів з російської та іноземних мов. Будучи ще юнкером, він співпрацював з часописами

«Современные известия», «Московская газета», журналами «Будильник», «Москва», «Сатирический листок» тощо.

1883 р. М. Бернов отримав офіцерський чин й був направлений до Нарви в 92-й піхотний полк. Проте в 1886 р. молодий офіцер вийшов у запас й оселився у Петербурзі. Протягом 1886–1889 рр. він поставив на приватних сценах низку власних п'єс і сам займався антрепризою.

У 1889 р. М. Бернов виїхав за кордон — відвідав Всесвітню виставку в Парижі й подорожував Італією. Опісля оселився у Парижі, де створив «Франко-Русский салон» з метою популяризації російської культури і мистецтва. Протягом двох сезонів салон користувався чималим успіхом. Утім, 18 листопада 1890 р., польський патріот і соціаліст Станіслав Падлевський, котрий служив кур'єром в салоні, під час передачі запрошення від М. Бернова вбив постійного відвідувача салону російського генерала Миколу Сільверстова. Внаслідок інциденту салон було закрито. Про цю подію писали майже всі паризькі газети¹.

Після цього М. Бернов, популяризуючи знання про Російську імперію, її народи й культуру, спробував себе на ниві лекторства. Успіх у Парижі надихнув його, й він здійснив низку подорожей з лекціями Францією, Бельгією, Голландією, Швейцарією та Англією.

1891 р. М. Бернов повернувся в Росію і майже рік перебував у Москві та Петербурзі. 21 грудня 1891 р. він розпочав свою першу довготривалу пішу подорож з Петербурга до Парижа, за якою із зацікавленням слідували читачі французьких газет². 18 листопада 1892 р., наприкінці довгого шляху (близько 11 місяців), у Парижі на площі Бастилії його зустрічали бурхливими оплесками дві тисячі шанувальників³. Це надало М. Бернову поштовх до цілої серії піших подорожей: з Парижа до Брюсселя, з Парижа до Ніцци, з Лондона до Единбурга. Надалі він пройшов більшу частину Іспанії, переправився в Африку, де здійснив низку екскурсій Алжиром і Сахарою.

Його подорожі систематично висвітлювали французькі газети, а особливо «Le Petit Journal», з якою він підписав контракт. Також про подорож з Лондона до Единбурга активно писала лондонська «The sporting life». Свої подорожні записки М. Бернов друкував під назвою «Письма русского Пешехода» у різних періодичних виданнях. 1895 р. його враження від Алжиру й Сахари друкуються у газеті «Варшавский дневник» і журналі

«Вокруг света» (подорожні нариси «На ходу», «Алжир та Сахара»).

Остаточне узагальнення подорожей Іспанією та Північною Африкою 1899 р. вийшло окремою книгою (Бернов М.А., 1899), на чому зупинимось докладніше. Її присвячено відомому українському підприємцю і меценату П.І. Харитоненку. Це дає нам підстави припустити, що останній міг фінансувати цей або інші проекти М. Бернова. Обсяг — 244 сторінки, з них Іспанії присвячено 28 розділів, що приблизно становить половину обсягу твору. Видання містить чорно-білі ілюстрації, запозичені з популярних альбомних видань без зазначення їхніх вихідних даних.

Також під час подорожей М. Бернов продовжував свою лекторську діяльність. За цей час він прочитав 300 лекцій (французькою, німецькою, англійською) у Паризькому альпійському клубі, географічних товариствах Мадрида, Антверпена, Женеви, Асоціації іноземної преси в Лондоні тощо.

Влітку та восени 1894 р. М. Бернов перебував на території Російської імперії — відвідав Царство Польське, Литву. Журнал «Природа и люди» друкує його нариси «Столицы мира». Надалі він прибув на південь України в Одесу і здійснив подорож до Криму. Свої подорожні записки «Из Одессы пешком по Крыму» він друкував у «Одесских новостях». Книга окремим виданням вийшла у 1896 р. за сприяння Софії Фальц-Фейн (Бернов М.А., 1896).

М. Бернов здобув певну популярність, про нього пишуть, його впізнають, друкують. Того ж 1894 р. мандрівник знову виїхав за кордон. Він викладав у Німеччині, Австрії, Бельгії, Франції, Англії, відвідав ювілейну виставку у Будапешті, подорожував Угорщиною. Надалі М. Бернов здійснив пішу подорож Сербією, Болгарією, Туреччиною, виступав з лекціями в Белграді, Софії та Стамбулі. У журналі «Вокруг света» було вміщено серію заміток «Пешком по Болгарии». Через Румунію він повернувся до Росії.

Взимку 1895 р. М. Бернов здійснив подорож у Привісленський край як співробітник «Варшавского дневника». Внаслідок з'явилася низка фейлетонів «Из Варшавы пешком по Привислиню».

Наприкінці XIX — початку XX ст. піші мандрівки стають популярними й навіть модними в Європі. Переваги пішохідних подорожей використовують і науковці з метою кращого розуміння предмета дослідження. Наприклад, всесвітньо відомий англійський історик А. Дж. Тойнбі у 1911–1912 рр. мандрував Грецією. Учений за дев'ять місяців подолав 3000 миль з метою осягнення «греко-римської цивілізації» та географічних умов її існування, цей досвід довершив його класичну освіту. Він писав: «Власні ноги виявилися тим засобом пересування для досягнення мети» (Тойнби А. Дж., 2003. С. 32).

¹ Le Figaro. 1890. 26 Novembre. P. 6; Le Petit Journal. 1890. 20 Novembre. P. 1–2; Le XIX e siècle. 23 Novembre. P. 1–2 та ін.

² Le Petit Journal. 1892. 10 Janvier. P. 5.

³ Le Petit Journal. 1892. 20 Novembre. P. 1.

Рис 2. Реконструкція подорожі М. Бернова Іспанією, Алжиром та Сахарою (1893–1894). Карта-схема

Наприкінці XIX ст. виникає й ідея кругосвітньої пішохідної подорожі. Чи не першим, хто втілював її в життя, був ризький журналіст Костянтин Костянтинович Ренгартен (1864–?). 15 серпня 1894 р. він вирушив із Риги, перетнув європейську частину Російської імперії, Кавказ, Персію, Середню Азію та Казахстан, Західний та Східний Сибір, Монголію, Північний Китай, Японію, США й повернувся до Європи через Францію, мандрував Німеччиною і триумфально завершив свою навколосвітню подорож у Ризі. Подорож К. Ренгартена тривала 4 роки 1 місяць і 12 днів, пішки він подолав 26 877 км. Цей тур висвітлювався, хоч і не надто широко, у тогочасній пресі⁴.

Імовірно саме початок подорожі К. Ренгартена активізував подальші спроби піших «кругосвіток». 1895 р. Паризьке й Американське гімнастичні товариства уклали парі на пів мільйона франків, що представник Паризького товариства за п'ять років пішки обігне світ і подолає не менш ніж 12 300 верст. Відомо, що наприкінці XIX — на початку XX ст. було кілька спроб реалізувати навколосвітні подорожі⁵. Але лише дві

з них можна вважати вдалим — К. Ренгартена (1894–1898) та американця Джорджа Метью Шилінга (1897–1904).

Такі ж амбітні плани мав і М. Бернов. Навесні 1896 р., за угодою з редакцією газети «Мировые отголоски», він розпочав навколосвітню подорож. Відвідав Стокгольм, Копенгаген, північну Німеччину, Голландію, Бельгію, Англію (зокрема був присутній у Лондоні на ювілеї королеви Вікторії). Започаткував у газеті серію «Письма кругосветного путешественника». Утім газета припинила своє існування й М. Бернов був змушений завершити свою мандрівку. Незабаром він здійснив турне з лекціями Францією та Швейцарією.

Узимку 1897–1898 рр. М. Бернов перебував у Петербурзі та Москві. Надалі він пішки подорожував Російською імперією — Кавказ, Закавказзя, Закаспійська область, Бухара, Самарканд. Подорожні нариси під назвою «Из Тифлиса в Самарканд» друкувалися у «Тифлисском листке».

Опісля він повертається до російських столиць, проводить серію популярних лекцій-бесід у чоловічих і жіночих гімназіях, реальних училищах у низці міст — від Архангельська до Баку й від західного кордону до Уралу. Основна тематика — подорожі М. Бернова із демонстрацією ілюстрацій / «световых картинок».

⁴ Власов Л. Пешком вокруг света. *Вокруг света*. 1976. № 10. С. 67–68.

⁵ Там само. С. 68.

Основні віхи біографії М.О. Бернова реконструйовано за передмовами, написаними ним власноруч до своїх друкованих праць (Бернов М.А., 1896; Бернов М.А., 1899). Подальша доля М. Бернова невідома. На цей момент знаємо лише те, що в 1920-ті рр. він перебував у Парижі (фіксується його активність у часописах щонайменше до 1927 р.).

Подорожі М. Бернова важко вмістити в класифікаційні схеми сучасного туризмознавства (Алексадрова А.Ю., 2002. С. 156–167). У французькій періодиці репортажі про його пересування вміщувалися у рубриках «Спорт» або «Хроніки подорожей», а самого називали «marshere» (укр. — ходак, рос. — ходок). М. Бернов, як і багато його сучасників, визначав свої багатокілометрові марші як спорт, а також вживав визначення «пішохід». Але він також був переконаний, що таке заняття для людини інтелігентної не має стати професією, а повинно доповнюватись просвітництвом, ознайомленням людей зі світом і заохоченням їх до подорожей. На нашу думку, його діяльність як туриста не була лише формою дозвілля і не обмежувалася відпочинком і розвагами (те, що сьогодні ми б могли назвати туризмом спортивним, пізнавальним, зеленим, гастрономічним, екстремальним, етнотуризмом тощо), але мала й комерційний складник, адже він, як, приміром, і сучасні блогери, монетизував інформацію про свої подорожі (платні лекції, гонорари за репортажі у періодиці та книжки). Думаємо, що з сучасних визначень для цього виду діяльності М. Бернова підходять трекінг (подолання пішки значних відстаней пересіченою місцевістю / горами) або бекпекінг (самостійне планування та здійснення подорожей на великі відстані пішки та іншими доступними засобами пересування мінімальним коштом, маючи із собою набір необхідних речей) (Наявко І.І., Завійська В.М., 2017).

Думаємо, що М. Бернова можна вважати предтечою таких відомих і популярних письменників-мандрівників ХХ ст., як Брюс Четвін (1940–1989) та Патрік Лі Фермор (1915–2011), котрі також переважну більшість своїх подорожей здійснювали пішки, долаючи країни й континенти.

Маршрут подорожі М. Бернова Іспанією, Алжиром і Сахарою 1893–1894 рр. реконструйовано на основі його «подорожніх записок» «Испания, Алжир и Сахара» (Бернов М.А., 1899) (рис. 2).

Початковий етап подорожі М. Бернова Іспанією співпадає з частиною Шляху святого Якова (одним із багатьох варіантів цього сьогодні найпопулярнішого у світі пішохідного туристичного й паломницького маршруту). Від Бургоса він відправився Альмерією через Мадрид, Аранхуес, Толедо, Кордову, Севілью, Кадис, Малагу й Гранаду.

За нашими підрахунками, в Іспанії він пішки подолав не менш ніж 1760 км, відтинок маршруту від Бургоса до Мадрида пройшов залізницею,

а від Севільї до Уельви та далі до Кадиса — пароплавом. Загалом Іспанією у нього вийшло приблизно 2040 км, Алжиром і Сахарою — 1960 км. Зазвичай під час подорожей він долав 30–40 км за добу. Короткотривалі зупинки він робив для відпочинку й ознайомлення з пам'ятками й місцевим колоритом. Подорожував М. Бернов у костюмі велосипедиста⁶, міцних похідних черевиках, з ранцем за плечима (рис. 3).

Рис. 3. М. Бернов в оточенні шанувальників. Малюнок (Бернов М.А. 1896)

Судячи з усього, М. Бернов відчував себе щасливою людиною, адже Іспанія стала для нього ще однією здійсненою мрією (Бернов М.А. 1899. С. 25).

Його загальне враження від подорожі Іспанією — її запізнілий цивілізаційний розвиток, внаслідок чого вона зберегла свої традиції, костюми та ізольоване від іншої Європи буття (Там само).

Мандрівник вважав, що зрозуміти країну неможливо, не знаючи її мови. Готуючись до своєї подорожі Іспанією та Алжиром, він, як завжди, проходив мовну підготовку — вивчав арабську, студіював Коран, а в Мадриді активно вивчав іспанську, що для нього було не надто важко з огляду на знання інших романських мов (латина, французька, італійська). М. Бернов неодноразово у своїх записках зауважував про вплив арабської мови та культури на іспанську й роль пам'яток арабського панування в соціокультурному ландшафті окремих регіонів Іспанії.

М. Бернов черпав інформацію про країну перебування та її пам'ятки, історію та географію з багатьох джерел, зокрема на місці користувався допомогою «друкованих» гідів (путівників) та «живих» гідів («чічероне» — від «Цицерон», так, на італійський манер, називає їх М. Бернов). Виклад його власних спостережень і вражень супроводжується історичними екскурсами, тлумаченням власних назв, оглядом соціально-економічних проблем тощо.

⁶ У ті часи у російській мові вживалося слово, що зараз вийшло із вжитку, — «бицикліст».

Основний фокус уваги М. Бернова концентрується на людині та її повсякденні. Приміром, він пише: «Розуміти ці життя — це й означає жити, й тоді не треба ані театру, ані інших розваг...» (Бернов М.А. С. 20). М. Бернов формує та визначає як регіональні, так і загальні особливості національного характеру іспанців. У своїх висновках він використовує як враження від безпосереднього спілкування з іспанським простолюдом, представниками еліти й адміністрації, так й обізнаність з народною культурою, зразками високого мистецтва й літератури, що дозволяє йому порівнювати іспанців з іншими народами (італійцями, французами, росіянами). Основними рисами характеру іспанців мандрівник вважає «широку душу», шляхетність, людяність, безкорисливість, готовність допомогти, хоробрість, схильність до ревності, те, що іспанці не пробають образ, а також відзначає їх екзальтованість, гонор, чванство й зарозумілість. Підкреслив він відсутність пияцтва. Найбільшою їхньою вадою він називає лінощі: іспанці з другої дня до одинадцятої ночі проводять час у кав'ярнях, іноді замовляючи лише газету («кафе панує в Іспанії, як панує у Франції», але, на відміну від іспанців, французи працюють); він вважає їх схожими на росіян через прихильність до двох крайнощів — «кабаки» й «церкви» (Там само. С. 30, 73 та ін.). Відмітив М. Бернов бруд і невігластво народу, бідність, безлад у всьому — на противагу благополучній Франції (Там само. С. 80).

Зовнішність іспанців він вважає різноманітною, в цілому привабливою, але зазначає, що вони швидко старіють і втрачають красу. Незвичними для М. Бернова були повністю поголені обличчя чоловіків, які нагадували йому «поголених баб». Значну увагу він приділяє опису зовнішності та вбрання іспанських жінок.

М. Бернов також відзначає регіональні етнокультурні особливості іспанців. Приміром, горяни видавалися йому «кращими», ніж жителі рівнин (Там само. 1899. С. 20), північна Іспанія не дуже привітною для іноземців (С. 80), жарти мешканців Толедо занадто брутальними (С. 76). Також бачимо у М. Бернова й доволі стійкі етнічні стереотипи й, зокрема, дещо негативне ставлення до євреїв і циган. Зазначимо, що дослідники відзначають таку особливість подорожніх заміток мандрівників-росіян, як запрограмованість на сприйняття образу «чужого» з поширеної та усталеної точки зору, за певною схемою (Козлов С., 2007).

М. Бернов особисто спостерігав за народними обрядами й звичаями, знайомився з побутом, народними строями й національною кухнею. Серед іншого він зробив порівняння, як на нашу думку, не дуже коректне, між звичаєм вручення небажаному нареченому гарбуза в Україні («у нас в Малоросії») та відмовою іспанської дівчини

дати напитися хлопцю з свого глечика, що символізувало негативну відповідь на залицяння молодого кавалера. Традиційна іспанська корида зацікавила М. Бернова, але не сподобалася своєю жорстокістю.

Мандрівник для себе зробив висновок, що Іспанія не така вже й бідна країна, як може здатися на перший погляд, а народ щасливіший від багатьох інших, більш забезпечених, адже іспанці безтурботні і задовольняються малим (Там само. С. 82).

Синє небо й природна краса Іспанії, навіть її безлюдні та напівпустельні центральні райони, справили на М. Бернова неповторне враження (цей відтинок шляху він спостерігав з вікна потягу). Гібралтар викликав захват, він порівнював гірський ландшафт із Швейцарією (Монтре) (Там само. С. 99).

Район міста Кадис із прилеглими невеличкими містами М. Бернов називав «казковим краєм», що має загальноєвропейський вигляд; відзначив відмінність Севільї від інших, традиційно консервативних іспанських міст; на його думку, з унікальними історичними та культурними пам'ятками Гранади можуть суперничати лише Неаполь і Флоренція. У Севільї, серед іншого, він прочитав публічну лекцію та вісім разів відвідав оперу.

Але найбільшу увагу мандрівника привернув Мадрид, який здався йому більш цивілізованим. Він спостерігав та докладно описав повсякдення городян, театральне життя, особливості опери й місцевої періодики, ціни на гідів, їжу, проїзд тощо. Колекцію Мадридського національного музею скульптури та мистецтв (зараз — Іспанський національний музей Прадо) М. Бернов за значенням ставить в один ряд із зібраннями Уфіцци та Пітті у Флоренції (Там само. С. 37, 41). Тут він відзначив творчість Франсиско Гої, у якого характер живопису, сила штриха, живість фарб чисто іспанські й сюжети взято виключно з іспанського життя, а далі узагальнив: «кожна країна має своїх геніїв, в яких відбивається дух народу...» (Там само. С. 37). У Мадридському географічному товаристві М. Бернов прочитав лекції про Росію та її народи, спізнався з кількома місцевими родинами.

Мандрівка Іспанією не була легкою, найбільш важкими та небезпечними видалися гірські ділянки маршруту, у горах Сьєрра-Невада на нього навіть напав розбійник. М. Бернов, будучи людиною фізично сильною та витривалою, вдало перехопив ніж-наваху з рук нападника й той втік, але надалі бандит влаштував падіння каміння на вузькому відтинку дороги й забив йому плече, що також могло коштувати життя нашому герою (Там само. С. 116–117). Тяжко пережив він і подорож теплоходом до Алжиру через морську хворобу, холод і незручності подорожі III класом через нестачу коштів на I клас

(не було можливості обміняти російські гроші). Хоч і з пригодами, але він таки дістався Орану, зустрівся з представником французької адміністрації, владнав валютні та паспортні питання.

Не завжди можна реконструювати хронологію подорожей М. Бернова, який у записках не подає точних відомостей та іноді плутає дати. Приміром, у Севільї він перебував 6 січня 1894 р. (Там само. С. 88), а 10 лютого у французькій пресі сповіщалося, що він вже певний час мешкає в Орані у комфортабельному готелі⁷. Таким чином, наразі не маємо конкретного датування початку його знайомства з Північною Африкою.

⁷ *Le Petit Journal*. 1892. 10 Février. P. 1.

Цю цікаву подорож буде висвітлено у другій частині нашого дослідження.

Щирий інтерес і повага до місцевих традицій, ґрунтовні знання дозволили Михайлу Бернову створити у своїх записках широке різнобарвне полотно життя Іспанії та народу цієї країни кінця XIX ст. Він намагався зрозуміти іншу культуру, шукав спільні соціокультурні риси й цінності, а риси «інакшості» намагався пояснити природою, релігією, державними підвалинами, перебігом історії тощо. Записки М. Бернова про подорож Іспанією, на наш погляд, містять чимало корисної та цікавої інформації для дослідників історії пішохідного туризму, пам'яткознавства, археології, етнографії тощо.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Алексадрова А.Ю. Международный туризм. Москва : Аспект Пресс, 2002. 470 с.
- Бернов М.А. Из Одессы пешком по Крыму. Письма русского пешехода. Санкт-Петербург : Типография Глазунова, 1896. 218 с.
- Бернов М.А. Испания, Алжир и Сахара. Путевые очерки. Санкт-Петербург : Типография П.О. Облонского. 1899. 256 с.
- Гинько В. «Едете в Испанию? Счастливый!..» // *Русские в Испании. Книга первая. Век XVII — век XIX*. Москва : Центр книги ВГБИЛ имени М.И. Рудомино, 2012. 720 с.
- Козлов С. «Свой» и «чужой» в восприятии русских путешественников нового времени (2007). URL: https://tourlib.net/statti_tourism/kozlov.htm
- Найявко І.І., Завійська В.М. Коротка характеристика деяких видів спортивного туризму. *Інновації в управлінні асортиментом, якістю та безпекою товарів та послуг*. М-ли V Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 7 грудня 2017). Львів : Растр-7, 2017. С. 311–314.
- Опанасюк Н.А. Соціокультурний феномен туризму: дефінітивна характеристика й проблема становлення. Людина, яка породжує: постнекласична парадигма наукових досліджень туризму: мат-ли методологічного міждисциплінарного інтернет-семінару (Полтава, 17 квітня 2021). Полтава : ПУЕТ, 2018. С. 52–60.
- Сидоров В. За Пиренеями. Путевые заметки и впечатления по Испании. Санкт-Петербург : Тип. А. Катанского и К, 1892. 331 с.
- Тойнби А.Дж. Пережитое. Мои встречи. Москва : Айрис-пресс, 2003. 672 с.
- Устименко Л.М., Афанасьев І.Ю. Історія туризму. Київ : Альтерпрес, 2005. 320 с.

REFERENCES

- Aleksandrova, A. Yu. (2002). *Mezhdunarodnyi turizm*. Moskva: Aspekt Press [in Russian].
- Bernov, M. A. (1896). *Iz Odessy peshkom po Krymu. Pisma russkogo peshekhoda*. Sankt-Peterburg: Tipografiia Glazunova [in Russian].
- Bernov, M. A. (1899). *Ispaniia, Alzhir i Sahara*. Sankt-Peterburg: Tipografiia P. O. Oblonskogo [in Russian].
- Ginko, V. (2012). «Yedete v Ispaniiu? Schastlivyi!..». *Russkie v Ispanii. Kniga pervaiia. Vek XVII — vek XIX*. Moskva: Tsentr knigi VGBIL imeni M. I. Rudomino [in Russian].
- Kozlov, S. (2007). «Svoi» i «chuzhoi» v vospriatii russkikh puteshestvennikov novogo vremeni [in Russian]. https://tourlib.net/statti_tourism/kozlov.htm.
- Naiavko, I. I., Zaviiska, V. M. (2017). Korotka kharakterystyka deyakykh vydiv sportyvnoho turyzmu. Abstracts of Papers'17: *Innovatsii v upravlinni asortymentom, yakistiu ta bezpekoiu tovariv ta posluh* (pp. 311–314), Lviv [in Ukrainian].
- Opanasiuk, N. A. (2021). Sotsiokulturnyi fenomen turyzmu: definityvna kharakterystyka i problema stanovlennia. Abstracts of Papers'18: *Liudyna, yaka porodhuie: postneklasychna paradyhma naukovykh doslidzhen turyzmu: materialy metodolohichnoho mizhdystyplinarnoho Internet-seminaru* (pp. 52–60), Poltava [in Ukrainian].

- Sidorov, V. (1892). *Za Pireneiamy. Putevyie zametki i vpechatleniia po Ispanii*. Sankt-Peterburg [in Russian].
- Toynbee, A. J. (2003). *Experiences. Acquaintances*. M. F. Nosova, & N. A. Kudasheva (Trans.). Moskva: Airis-press [in Russian].
- Ustymenko, L. M., & Afanasiev I. Yu. (2005). *Istoriia turyzmu*. Kyiv: Alterpres [in Ukrainian].

Дата надходження статті до редакції: 10.09. 2021.

Creative Commons Licenses: Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International
(CC BY-NC-SA 4.0)